

ÖZBEKİSTAN`DA CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ ESERLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Adhambek ALIMBEKOV*

ÖZET

İnsanın kendini tanumasının kendi iç dünyasına yolculuk etmesinin, kendini bilmesinin Rûmî'nin eserlerinde ayrı bir yeri vardır. Her kuşak bu sınırsız ummanda kendine gerekeni gönlünü ferahlatan duyguyu bulabilir. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî Ortacağ Doğusundaki en önemli simalardan biri olmuş, insani mükemmel görmeyi arzu etmiş, insanların bir birine sevgi ile bakmaları için ittihat yoluna başlar. Bu nedenle Celâleddîn-i Rûmî insanlar arasında ırk millet ayırımı yapmaz. İnsanın milleti, dini ne olursa olsun, insan olduğu için değerlidir. Edebiyatın sülfeyleyin görevi de insanın gönlünü yansıtmasıdır.

İnsanlar farklı farklı dillerde konuşsalar da birbirlerini anlamaları lazımdır. Bu olduğumuz için gerekli ve şarttır. Celâleddîn-i Rûmî icadının ana konusu budur.

«Mesnevî» de sûfî dili, yani dilsiz dili gönlü anlamaya bilmeye çağrı asıl temeldir.

Eserleri anlamaya, insanın kendini tanmasına yönelik Celâleddîn-i Rûmî ömür boyunca insanların şuurunu dini bilgiler ile aydınlattı. Sair düşünceleri şiir ve müzik aracılığıyla anlamayı öğretti. Mevlevîlerin icra ettikleri semah dansı günümüzde de evren ve insani uyumuna işaret olarak değerlendirilir. Rûmî eserleri kendinden sonraki kuşaklar içinde bir ekol oldu diyebiliriz. Rûmî`den sonra yaşamış tüm unlu sairler Mevlâna`yi kendilerine üstat olarak bilmişlerdir.

Celâleddîn-i Rûmî kendi fikirlerinin daha kolay anlaşılması için şiir diliyle konuşur. Rûmî tasavvuf sairi olarak zor anlaşılabilir fikirlerini sembol olarak ifade edilmiş düşünceleri basit dille, örneklerle anlatır. «Kelimenin bir elbise olduğunu, mananın ise gizli bir esrar » olduğunu vurgulayan Rûmî icadının esas özelliği basit bir dille, anlaşılması kolay metotla mana anlatabilmektir.

İnsanı şereflemek Doğu şiirinin ana amacı olagelmıştır. İnsani mükemmel, olgun görmek Celâleddîn-i Rûmî gibi büyüklerin ezeli arzusu olmuştur. O yüzden «Mesnevî» den noksanlardan arınma, saffet faziletleri olarak bayan edilir. İnsanın ruhu dilsiz, ilimsiz olgunlaşamaz. İnsanlar bir birini sevmeden, esit olmadan ruhi (manevi) bakımdan yükselemez. Karşılıklı sevgi için insanlar bir birlerini anlamaları gerekir. Celâleddîn-i Rûmî eserlerini Özbekistan`da da seve seve okuyorlar, inceliyorlar. Şairin hayatı, eserleri, mistik görüşleri, ilkelerini daha iyi tanıtan kitap 1986 yılında Özbek şairi Cemal Kemal tarafından çevirildi. « Celâleddîn-i Rûmî » diye adlandırılmış bu Rusça kitabın yazarı Radi Fis`tir. Roman ilk olarak 1972 yılında Moskova`da yayınlanmıştı.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, Özbekistan

* Doç. Dr., Özbekistan Milli Üniversitesi

THE RESEARCHES OF JALÂL AL-DÎN RÛMÎ'S WORKS IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

Man's recognition of the self, his journey inside and his awareness of the self have a different place in Rûmî's works. Each generation may find what they need in this immense ocean and what brings relief to their woes. Mawlânâ Jalâl al-Dîn Rûmî became one of the most prominent figures in the East during the middle Ages, desired to see man in perfection and opened the path for unity of all people so that they would love one another. Therefore, Jalâl al-Dîn Rûmî did not discriminate people on the basis of race or nationality. Whatever their nationality or religion, they are valuable because they are humans. The task that falls on Literature is to reflect Man's inner world in a mystic style.

Humans may speak different languages, but they need to understand one another. This is a necessity and a condition because we are humans. The theme of Jalâl al-Dîn Rûmî's main invention is this:

The basis of « Mesnevî » is an invitation to understand the sûfî language, i.e. the tongueless tongue, the heart.

Given to understanding works and man's knowing the self, Jalâl al-Dîn Rûmî enlightened people's hearts with religious knowledge. The poet taught to understand ideas by means of poetry and music. The sema (whirling) dance which Mavlavi dervishes performed is taken to be a representation of the harmony between the universe and the man. We can say that Rûmî's works became a school for subsequent generations. All the renowned poets after Rûmî adopted Mawlânâ as their master. Jalâl al-Dîn Rûmî spoke with the language of poetry in order for his views to be better understood. Rûmî expressed his complicated views and thoughts stated in symbols as a sûfî poet in simple and clear terms and with examples. The essence of the invention of Mawlânâ, who emphasized that «the word is a guise and the meaning is a hidden secret, is his explanation of subjects in a plain language and easy-to-understand manner.

Honoring mankind has been the main goal of poetry in the East. Seeing man as perfect and mature has been the eternal desire of the great men like Jalâl al-Dîn Rûmî. Therefore, Mesnevî is referred to as a way of purifying the soul of imperfections and attaining virtues of purity. Man's soul can not mature without religion and erudition. Humans can not excel spiritually without loving one another and being equal. They must understand one another for mutual love. People read and study Jalâl al-Dîn Rûmî's works in Uzbekistan with enthusiasm. A book that better reflected the poet's life, works, mystic views and principles was translated by Uzbek poet Cemal Kemal in 1986. Entitled "Jalâl al-Dîn Rûmî", this Russian book was written by Radî Fis. This novel was first published in Moscow in 1972.

Key Words: Mawlânâ, Mathnawî, Uzbekistan

Sırlarla dolu dünyada hayatın anlamı, yaşamanın önemi ezelden beri gönül gözü uyanık insanları düşündürmektedir. İnsanların iç dünyası, hisleri hususunda düşünmeyen, fikir yürütmeyen bilgin var mıdır acaba? Engin gönül mevclerini anlamaya, insanların iç dünyasının sınırlarına ulaşmaya çalışmak ebedi cereyandır. İnsanın kendini tanınmasının, kendi iç dünyasına yolculuk etmesinin ve kendini bilmesinin Rûmî eserlerinde ayrı bir yeri vardır. Her kuşak bu sınırsız ummanda kendine gerekeni, gönlünü ferahlatan duyguyu bulabilir.

Orta Doğu'daki en parlak simalardan olan Celâleddîn-i Rûmî Belh şehrinde doğdu. Kendi döneminin büyük âlimlerinden olan babası Bahauddin Veled elinde terbiyelenip, başka birçok mütefekkirlerden ders alan Muhammed Celâleddîn-i Rûmî büyük filozof, şair olarak büyüdü. Mütefekkirlik onun kaderinde yazılıydı. Ünlü mutasavvıf alim Muhitdin Arabi babasının ardından giden küçük Celâleddîn'i görünce "Allah, Allah deryanın ardından umman gidiyor" diye beşaret etmişti. F. Attar Celâleddîn'den yaşını sorduğunda "Allah'tan bir yaş küçüğüm" demiş. Ebced hesabınca "Hüda" 605 Hicri tarihi gösterdiği göze alırsa, Celâleddîn'in 604 yılında doğduğunu anlamakla birlikte, daha çocuk olan Celâleddîn'in zihni ne kadar yüksek olduğunu görebiliriz. Gerçekten de gelecekte Celâleddîn babasından da büyük şahıs olarak yetişti. Onun edebi felsefi mirası gerçekten de çok zengindir.

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî Orta Doğu'daki önemli şahıslardan biri olup, insanı mükemmel görmeyi arzu etmiş, insanların birbirine sevgi ile bakmaları için onları ittihat yoluna başlamıştır. Bu nedenle Celâleddîn-i Rûmî insanlar arasında ırk, millet ayrımı yapmaz. İnsanın milleti, dini ne olursa olsun, insan olduğu için değerlidir. Edebiyatın, sûfliğin görevi de insanın gönlünü yansıtmaktır. "Rûmî bin yıllar devamında birikmiş Doğu felsefesi ve hikmeti, İslami gerçekleri en iyi bir şekilde ifade edebilen, tasavvuf ve felsefeyi birleştirerek, insan ruhunu açan düşünürdür. Onun görüşlerinde herhangi bir aşırılık, körü körüne dogmatiklik göremezsiniz. O açık gözle dünyaya bakar, insanı olduğu gibi öğrenir, insan kalbinin derinliklerindeki en ince, en gizli sırları aşikâr eder. Ruhumuz iklimlerindeki kendimizce bilinmeyen kanunlar, zaruriyetleri gösterir" (Prof. N. Kamilov. "Tefekkür hazinesi", "İçindeki içindedir" kitabına yazılan önsözden, T., 1997, s.6).

İnsanlar farklı farklı dillerde konuşuyor olsalar bile birbirlerini anlamaları lazımdır. Bu, insan olduğumuz için gerekli ve şarttır. Celâleddîn-i Rûmî icadının ana konusu budur.

“Mesnevî”de sûfî dili, yani dilsizin dilini, gönlünü anlamaya, bilmeye çağrı – asıl temeldir.

İnsanları birbirlerine yaklaştırma arzusundaki Mevlâna'nın sohbetlerini dinlemek için Konya'ya gelen ünlü mutasavvıf Yunus Emre Rûmî'yi “Onun nazarı gönlümüzün aynası” diye yüceltmıştır. Çoğu hayranları ise ona “Gönüllerin Sultanı” diyorlardı. Böyle ünvanlara hiçbir şair nail olmamıştır. Eserleri anlamaya, insanın kendini tanınmasına yönelik Celâleddîn-i Rûmî, ömrü boyunca insanların şuurunu dini bilgilerle aydınlattı. Şair düşünceleri şiir ve müzik aracılığıyla anlamayı öğretti. Mevlevîlerin icra ettikleri semah dansı, günümüzde de evren ve insan uyumuna işaret olarak değerlendirilir. Rûmî eserleri kendinden sonraki kuşaklar içinde bir ekol oldu diyebiliriz. Rûmî'den sonra yaşayan tüm şairler Mevlâna'yı kendilerine üstad olarak bilmişlerdir. Abdurahman Câmî “Mesnevî”ye “Eşsiz (eşi, benzeri bulunmayan) kitap”, “Farsça Kur'an” diye değer verirken, Alişir Nevai kendisinin “Nesayim ül-muhabbet” eserinde Rûmî'yi çok büyük saygıyla anmıştır. Nevai Rûmî'yi büyük filozof şairler, kamil üstadlarla aynı saflarda anmakta ve vasıflandırmaktadır. Nevai telkininde Celâleddîn-i Rûmî münevver bir sima olarak görünmektedir. Onun Belh şehrinde dünyaya gelmesi, çocukluk yılları, on beş yaşında Ferididdin Attâr'la buluşması, o zaman Attâr'ın hediye ettiği “Esrarname” kitabını ömür boyu okuması, gözbebeği gibi koruması gibi bilgiler Nevai tarafından ayrıca bir sevgi ve hassasiyetle kaleme alınmıştır. Nevai'nin “Mecalis ün-nefais” tezkiresinden daha çok kendi zamandaşları yer almıştır. Ama orada Celâleddîn-i Rûmî yoktur. Yalnız bazı şair veya şairlerin icadından bahsederken Rûmî'yi hatırlar. Mesela, Kasım Enver Rûmî “Mesnevî”siyle aynı vezinde Mesnevî yazdığını, Hüseyin Harezmi Rûmî “Mesnevî”sine şerh yazdığı hakkında bilgi verir. Babarrahim Meşrep “Mesnevî”den ilham alarak “Mebdeyi Nur” destanını yazmıştır.

Fransalı ünlü editör M. Borres: “Mevlâna'nın şiirlerini okuduktan sonra Dante, Shakespeare, Gothe, Hügo'nun eksikliklerini farkettim” diye yazmıştır. Celâleddîn-i Rûmî için “Doğuda doğan ikinci Güneş” denmiştir. Borres bu cümleleri boşuna söylememiştir. Çünkü Rûmî icadının mahiyetinde insanlık yüceltilmiş, ona büyük önem verilmiştir.

Celâleddîn-i Rûmî orta asırda moğol baskınları, selb yürüyüşleri, dini mezhep savaşları çoğalan bir dönemde, o tüm insanları dost, birader olmaya çağırır. Irkı, milleti, dini, nesli, mertebesi ne olursa olsun, herkesi aynı görmeye davet etti.

Sordum: sen neredensin?

Tebessümle der: Ey can,

Yarım Türkistandandır,

Yarım ise Fergana,

Yarım su topraktan,

Yarım ise can de kalp,

Yarım derya sahili,

Yarım tümü dürdane.

Dedim ki: olalım dost,

Ben senin akrabanım,

Dedi ki: bana denktir,

Akraba hem yabancı.

Herkesi aynı gören Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî vefat ettiğinde, onun tabutu yanında Müslüman Kur'an'ını, Hristiyan İncil'ini, Yahudi Tevrat'ını okumuşlar ve cenazeye Konya'daki bütün milletvekilleri katılmışlar. Rûmî, onun akraba ve meslekdaşları defnedilen türbe bugün ziyaret yerine dönüştürülmüştür.

Şimdi gene konumuza dönecek olursak, Celâleddîn-i Rûmî kendi fikirlerinin daha kolay anlaşılması için şiir diliyle konuşur. Rûmî tasavvuf şairi olarak zor anlaşılan fikirlerini, sembol olarak ifade edilen düşüncelerini basit dille, örneklerle anlatır. "Kelimenin bir elbise, mananın ise gizli bir esrar" olduğunu vurgulayan Rûmî icadının esas özelliği basit dilde, anlaşılması kolay metodla mana anlatabilmesidir.

İnsanı şereflemek Doğu şiirinin ana amacı olagelmıştır. İnsanı mükemmel, olgun görmek Celâleddîn-i Rûmî gibi büyüklerin ezeli arzusu olmuştur. Bu yüzden "Mesnevî" noksanlardan arınma, saffet faziletleri olarak beyan edilir. İnsanın ruhu dinsiz, ilimsiz olgunlaşamaz. İnsanlar birbirlerini sevmeden, eşit olmadan ruhi (manevi) bakımdan yükselemezler. Karşılıklı sevgi için insanların birbirlerini anlamaları gerekir.

Ünlü bilgin E. E. Bertels "Celâleddîn'in şiirleri insanlık için en büyük kazanımdır. Eğer o Batı'da daha çok tanınsaydı, cihan edebiyatının

Shakespeare, Göte, Puşkin gibi büyükleri sırasında olacağı şüphesizdi” diye değerlendirmiştir.

Celâleddîn-i Rûmî eserleri Özbekistan’da da seve seve okunmakta ve incelenmektedir. Şairin hayatı, eserleri, mistik görüşleri, ilkelerini daha iyi tanıtan kitap 1986 yılında Özbek şairi Cemal Kemal tarafından çevirildi. “Celâleddîn-i Rûmî” diye adlandırılmış olan bu Rusça kitabın yazarı Radi FİŞ’tir.

Radi FİŞ’in “Celâleddîn-i Rûmî” romanı hakkında biraz bilgi vermeyi gerekli görmekteyiz.

Doğu edebiyatına meraklı olan Radi Fiş Nazım Hikmet’le yaptığı sohbetlerinden birinde Celâleddîn-i Rûmî konusunu duyuyor. Şairin şiirlerine ve şahsına son derece hayran kalan R. Fiş Türkiye’ye gelip Celâleddîn-i Rûmî’nin edebi mirasını, birçok ilmi kaynaklardan inceler. 20 senelik yoğun çalışmanın sonucu olarak meydana gelen belgesel romanı 1972 yılında “Molodaya gvardiya” yayınevinde yayınladı. Sonradan 1985 yılında doldurulmuş ikinci baskısını çıkarttı.

Bu romanın yayınlanması maneviyet dünyasında bir olay oldu diyebiliriz. Çünkü o dönemin siyaseti gereği, Özbek yazarları böyle bir çalışmayı kendi başlarına gerçekleştiremezlerdi. Hatta Celâleddîn-i Rûmî’nin hayatı ve eserleri hakkında Özbek aydınları Sovyetler sistemi döneminde tek bir kelime bile söylemeleri mümkün değildi. 1986 yılında Naum Grebnev kendi tercümesinde “Mesnevî”den bazı bölümleri “Poema skritom smisle” (Kapalı görüşlü destan) adıyla ilan etti.

İşte aynı tarihte hassas şairimiz Cemal Kemal da Radi FİŞ’in “Celâleddîn-i Rûmî” romanını Özbek diline tercüme ederek neşrettirdi. Bu roman okuyucular tarafından çok sıcak karşılandı.

Denilebilir ki, bu roman Özbekistan’da Celâleddîn-i Rûmî hakkında yazılacak makale, şiir, onun eserlerinden tercümelere yol açmıştır.

Eser Celâleddîn-i Rûmî’nin çocukluğundan ömrünün sonuna kadar olan olayları kapsamakta ve çok akışlı bir dille anlatmaktadır. O dönemin içtimai, siyasi ortamı romanda çok derin ve net bir tarzda yansımaktadır. Yazar birçok epizotlarda Celâleddîn-i Rûmî’nin eserlerinden parçalar (alıntılar) veriyor ki, bu başkahramanın manevi iç dünyasını tam yansıtmaya bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

Sûfiler, ahiler hakkındaki fikirler okuyucuyu manevi yönden daha da zenginleştirmektedir.

Müellif ara sıra romanında ilmi nazari görüşlere de yer vermektedir ki, bu üslup Rûmî felsefesinin okuyucu tarafından anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin, Gegel felsefesinin ortaya çıkmasında Celâleddîn-i Rûmî'nin etkisi ilim tarihinde de bilinmektedir. Bu konuyu Radi Fiş okuyuculara sade bir dille anlatıyor: "Celâleddîn diyalektik sistemi yarattı. Bu işi onun selefleri, bu cümleden olmak üzere, Yunanistan, Rum, Arabistan, Hindistan ve Çin bilginleri başlatmışlardır".

1994, 2007 yıllarında Cemal Kemal "Mesnevî"den altı cilt yayınladı. Askar Mahkem "Mesnevî tercümesi ve şerhi" kitabını yayınladı. Uluğbey Abdurahab'ın Özbekçeye çevirdiği "İçindeki içindedir" (Fihi mafih) eseri iki defa yayınlanmıştır (1997, 2003 yıllarında). "Uçmak için kanat yok, ama uçacağım" kitabı Cemal Kemal tercümesinde 1994 yılında yayımlandı.

Gazete ve dergilerimizde Celâleddîn-i Rûmî'nin Ali Bey Rustami, Şaislam Şamuradov, Cemal Kemal, Miraziz Azam, Arif Osman, Alim Borı, Ergeş Açilov, Abduletif Muhammed tarafından çevrilmiş eserleri yayımlandı. Ünlü Özbek bilgini Necmiddin Kamilov "Mesnevî"den tercüme ve tahlilleri okuyucular dikkatine sundu. Celâleddîn-i Rûmî şiirlerini, dünyagörüşünü konu edinen ilmi makaleler yayınlanıyor, araştırmalar yapılıyor: Taşkent Devlet Doğu Bilimcilik Enstitüsü ve İran İslam Cumhuriyeti'nin Taşkent Büyükelçiliği Kültür Mümessilliği "Celâleddîn-i Rûmî'nin manevi mirası" kitabını yayınladı. Celâleddîn-i Rûmî eserleri yüksek okulların öğrencileri tarafından da büyük ilgi ile inceleniyor.

Günümüzde de Özbekistan'da Celâleddîn-i Rûmî üzerindeki çalışmalar sürdürülmektedir. Şairin bazı gazelleri Farsçadan Özbekçeye tercüme edilmekte, onun eserlerindeki önemli noktalar incelenmekte ve Özbek okuyucularına sunulmaktadır.

Bu konudaki en son çalışmalar olarak şunları sayabiliriz:

Hakim Sattari ("Rûmî'nin geçtiği yol", Hürriyet gazetesi, 2 Mayıs, 2007), Mansurhan Tairov ("Ariflerin sultanı", "Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı" gazetesi, 16 Mart, 2007), Prof. Doç. Dr. Hamidcan Hamidov, Doç. Dr. İbrahim Hakkulov, bendenizin de Rûmî hakkında birkaç makalesi yayınlanmış bulunmaktadır ("Söz mana sırrı" "Yaş güç dergisi"nde, "Evliyalar halkın hüccetidir" sonsöz, "Özlüğü anlama mahiyeti" – Doğu Bilimleri Enstitüsü tarafından yayınlanan makaleler). Bir de Reşit Cumayev, Mirza Kencabek, Cafer Muhammed gibi genç, yetenekli araştırmacıların bu konudaki çalışmalarını da saymak gerekir.

Konuşmamı Arif Osman'ın Celâleddîn-i Rûmî'nin hatırası için yazdığı dörtlükle bitirmek istiyorum:

Sening xajru firog`ingga osmon yig`lar,

Dilim bo`ldi xunog`usht aqlu jon yig`lar.

Ishq o`tida o`qtangan oshiq orifning,

Dil so`zidan tamomi pok inson yig`lar.

“Doğuda doğan ikinci güneş” – Celâleddîn-i Rûmî eserleri her zaman her bir insan gönlünü kendi ışıqlarıyla dolduracağı şüphesizdir.